

УДК 796.011.1:373.5.015.31-056.49

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2024.34.318132](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2024.34.318132)

ІРИНА ТАРАНЕНКО

ORCID: 0000-0001-5009-9641

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МЕТОДИЧНІ ВИМОГИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ВАЖКИХ ПІДЛІТКІВ В ПРОЦЕСІ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження присвячено актуальній проблемі виховання морально-вольових якостей у важких підлітків за допомогою фізкультурно-спортивної діяльності. Автори фокусуються на розробці методичних засад особистісно орієнтованого підходу в цьому процесі. дослідження обумовлена зростанням кількості підлітків з девіантною поведінкою та необхідністю ефективних методів їхньої корекції.

В запропонованій статті висвітлено розроблені автором методичні рекомендації для тренерів, спрямовані на формування морально-вольових якостей у важких підлітків в умовах Громадської організації «Спортивний клуб».

***Ключові слова:** важкі підлітки, морально-вольові якості, фізична культура, особистісно орієнтований підхід, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, методичні вимоги.*

Постановка проблеми. Реалізація особистісно орієнтованого підходу у вихованні морально-вольових якостей важких підлітків є однією з найактуальніших проблем сучасної педагогіки та психології спорту. Це зумовлено тим, що важкі підлітки – це соціальна категорія, яка характеризується девіантною поведінкою, порушенням соціальних норм, низькою самооцінкою, а також проблемами з адаптацією в суспільстві. Формування у них морально-вольових якостей, таких як відповідальність, витривалість, дисциплінованість, здатність до самоконтролю, є важливим завданням, яке безпосередньо залежить від методичної готовності тренера.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається зростання соціально-психологічної напруги серед підлітків, що виявляється у збільшенні рівня агресії, девіантної поведінки та зниженні інтересу до саморозвитку. Спортивна діяльність є ефективним інструментом для корекції поведінки та виховання морально-вольових якостей. Проте недостатній рівень методичної підготовки тренерів обмежує можливості використання цього ресурсу.

Таким чином, проблема методичної готовності тренера до реалізації особистісно орієнтованого підходу у вихованні важких підлітків є важливою як для педагогічної теорії, так і для спортивної практики. Розв'язання цієї проблеми потребує системного підходу, що включає розробку спеціальних методик, навчання тренерів та створення сприятливих умов для виховання морально-вольових якостей у підлітків.

Особистісно орієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей підлітків, їхнього психоемоційного стану, інтересів, потреб та рівня мотивації. Проте практика показує, що більшість тренерів відчують труднощі у роботі з важкими підлітками через брак знань, навичок і методичних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виховання важких підлітків розкрито у наукових доробках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Теоретико-методологічні аспекти проблеми виховання важких підлітків у своїх наукових розвідках досліджують В. Оржеховська, Т. Федорченко (2015), С. Грищенко та ін. Про причини виникнення проблеми важковиховуваних підлітків у сучасному періоді висвітлено в роботах Т. Кристопчук. Авторка аналізує фактори, які впливають на поведінкові відхилення підлітків, акцентуючи увагу на соціально-економічних умовах, сімейному середовищі, недостатній увазі до емоційного стану дітей, а також на дефіциті ефективних педагогічних і психологічних підходів у їх вихованні. У її дослідженнях особливу увагу приділено необхідності системної роботи з підлітками та розробці індивідуалізованих програм для корекції їхньої поведінки й розвитку морально-вольових якостей (Кристопчук, 2023).

Концепція гуманістичної педагогіки К. Роджерса стала основою для розвитку особистісно орієнтованих методів навчання і виховання. Він наголошував на важливості створення умов для самореалізації та розвитку особистісного потенціалу дитини. Проблема особистісно орієнтованого навчання і виховання є сферою наукових інтересів таких сучасних вчених, як І. Бех, М. Красовицький, С. Подмазін, Н. Савінова та інші. Особливості застосування особистісно орієнтованих технологій у сучасній системі фізичного виховання дітей та підлітків знайшли своє відображення у працях З. Діхтяренко, О. Дубогай, О. Зайчикова, С. Моїсеєва та інші.

Аналіз проблем методичної готовності тренерів до виховання важких підлітків на засадах особистісно орієнтованого підходу вимагає розгляду методологічних рішень, спрямованих на розвиток у тренерів ключових якостей, вмінь та навичок для ефективної професійної діяльності.

Мета дослідження полягає у розробці методичних вимог реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі фізкультурно-спортивної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Одним із ефективних методів виховання дітей, підлітків і молоді є систематичне залучення їх до занять фізичною культурою та спортом. Специфіка таких занять дозволяє розвивати широкий спектр морально-вольових якостей, сприяючи формуванню гармонійної особистості. У цьому процесі тренер відіграє ключову роль, оскільки він є центральною фігурою навчально-тренувального та виховного процесу. Професійна компетентність, педагогічна майстерність і особистісні якості тренера визначають не лише спортивні досягнення учнів, але й їхнє формування як особистостей. Тому одним із основних завдань тренера є перетворення змісту навчально-тренувальних занять у потужний інструмент виховання моральних і вольових рис (Тараненко, 2017).

Роль тренера в житті спортсмена виходить далеко за межі спортивної підготовки. Постійна взаємодія, особливо на ранніх етапах спортивної кар'єри, робить тренера своєрідним виконавцем ролі батьків для молодого спортсмена. Згодом, з підвищенням спортивного рівня, тренер перетворюється на наставника, допомагаючи спортсмену досягати нових вершин. Така багатогранна роль тренера обумовлена специфікою фізкультурної діяльності, яка вимагає не лише професійних знань, а й високих моральних якостей.

Отже, спираючись на аналіз емпіричних даних, які відображено в наукових дослідженнях, доходимо висновку, що тренеру відводиться провідна роль щодо впливу на особистість вихованців, і, водночас у забезпеченні суб'єктності важких підлітків у фізкультурній діяльності, тим самим виховуючи у них морально-вольові якості.

Забезпечення ефективності процесу виховання вимагає від тренера дотримання певних методичних вимог реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків:

1. Вивчення психологічних та індивідуальних особливостей важких підлітків, особливостей їх життя та виховання, фізичного, розумового, морально-вольового розвитку.
2. Виявлення проблем сімейного виховання.
3. Створення на заняттях атмосфери доброзичливості, співробітництва, зацікавленості, позитивного емоційного налаштування на тренування протягом всього заняття.
4. Необхідність залучення кожного важкого підлітка до фізкультурної діяльності, забезпечуючи при цьому робочий настрій, щире спілкування та діловий контакт, з метою підвищення інтересу, позитивної мотивації, активності, позитивного прояву себе, а стиль і тон тренера допомагає підліткам в цьому.
5. Постійна допомога, підтримка і консультація важкого підлітка у його життєдіяльності. Зняття «синдрому невдахи». Девізом для тренера повинно стати: «Розуміти!». Вміння володіти ситуацією. Цьому сприяє щоденник самоконтролю підлітка «Сходинки до успіху», в якому тренер робить записи-рекомендації щодо результативності фізкультурно-спортивної діяльності. При цьому особливу увагу варто приділити аналізу поразок та висловлювати свою підтримку важкому підлітку.
6. Піклування про зміцнення та становлення статусу важкого підлітка в групі (команді), організація допомоги йому у виконанні громадських доручень.
7. Формування позитивної «Я-концепції» важкого підлітка. Створення для нього умов успіху, схвалення, підтримки, доброзичливості, аналіз кожного етапу фізкультурної діяльності, результату та досягнень цієї діяльності. Заохочення позитивних змін. Перехід від авторитарної педагогіки – до педагогіки співробітництва та турботи.
8. Постійне проведення індивідуальних бесід з важкими підлітками з метою допомоги їм здійснювати більш усвідомлено позитивні вчинки, долати невпевненість у спілкуванні з іншими.
9. Корекція позитивного виховного впливу вибраних засобів виховання.
10. Створення на заняттях ситуації ведення активного спілкування, що дозволяє важкому підлітку виявити себе, проявити ініціативу, суб'єктність та самостійність у способах вибору навчально-тренувальної діяльності, типів завдань, виду і форм тренувань. Цьому сприяють як різні форми колективної, індивідуальної, самостійної роботи, так і суб'єкт-суб'єктна взаємодія (табл. 1.).
11. Надання педагогічної допомоги батькам важкого підлітка. Навчати їх розуміти свою дитину, спиратися на її позитивні якості, контролювати її поведінку і заняття у вільний час.

Поряд з цим, тренеру важливо відрегулювати цілеспрямовану діяльність членів школи активу ГО «Спортивний клуб» як рухового механізму спортивного колективу підлітків, який багато в чому є саморегулюючою системою. Однак, необхідною умовою його існування є наявність в спортивному колективі органів самоуправління та демократичність їх вибору. При цьому, щоб запобігти прояву невміння та формалізму в роботі одних підлітків і пасивного відношення інших, ми формували актив поступово.

Таблиця 1

**Методика встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії тренера з важкими підлітками в умовах ГО
«Спортивний клуб»**

Кроки взаємодії	Зміст і характер спілкування	Основні прийоми та тактика	Результати
Налаштування до спілкування	Стримане та доброзичливе звернення. Рівне відношення, відсутність емоційних реакцій, невимушена бесіда на абстрактні теми. Відсутність порад та настанов.	Погодження, схвалення, безумовне прийняття	Прийняття, згода
Пошук спільного інтересу	Демонстрація зацікавленості до інтересів важкого підлітка. Перехід на особистісно значущий інтерес. Підкреслення унікальності особистості важкого підлітка. Загальне судження про людей, Від цінностей підлітка до стану та якостей інших людей	Рівне відношення, зацікавленість, підкреслення унікальності особистості.	Позитивний емоційний фон, згода
З'ясування можливих позитивних якостей	Розповіді про позитивні якості, пошук оригінального. Демонстрація відношень до цих якостей. Відношення до негативних якостей інших. Пошук позитивних якостей у себе.	Прийняття підлітком того, що пропонує тренер, авансування довірою	Усвідомлення ситуації безпеки, безсумнівне прийняття особистості
З'ясування умовних небезпечних якостей	З'ясування якостей, які заважають спілкуванню. Уявлення, прогнозування ситуацій спілкування. Сумніви, з'ясування непорозумінь. Висловлювання про власні негативні якості.	Прийняття позитивного без обговорення, сумніву, незгоди.	Ситуація довіри і відкритості.
Адаптивна поведінка у взаємодії «тренер-важкий підліток»	Підкреслення позитивних та врахування негативних якостей. Поради щодо якостей особистості. Підкреслення індивідуальності та врахування її у спілкуванні. Обговорення можливих труднощів у спілкуванні. Бажання пристосуватися до особливостей іншого.	Віра у неповторність і індивідуальність кожної особистості	Розуміння підлітком себе як позитивної особистості. Впевненість у можливість подолати труднощі
Установлювання рівнів взаємодії	Загальні плани дій. Спільна розробка програми. Визначення нормативів спілкування, взаємодії. Розподіл ролей. Створення планів самовиховання.	Спільні наміри.	Згода на виконання прийнятого плану.
Пізнання тренером себе	Спостерігайте за собою, оцінюйте себе, будьте об'єктивні в аналізі своїх дій, будьте підтягнуті, енергійні, доброзичливі. Працюйте над самовдосконаленням	Спостереження за своїми діями, повага до людей, концентрація на позитивному в людях.	Досягнення рівня взаємодії співпраці та співтворчості

Так, першим кроком тренера у напрямі вибору активу, з перших днів його роботи з командою (групою), було виявлення кандидатур, які найбільш підходять для активу. З цією метою тренеру необхідно було не тільки спостерігати за підлітками у процесі тренувальних занять, але й навмисно створювати ситуації, які вимагали від вихованців прояву активності, ініціативності та вияву організаційних умінь. Після декількох таких завдань підлітки стали спроможні самостійно виділяти активістів та прислухатися до них. Такий підхід до вибору активу виключає необхідність підказувати та радити вихованцям, кого краще обрати в органи самоуправління. Наступним кроком для тренера було навчання і укріплення авторитету активу. Це досягалося за допомогою порад і рекомендацій кожному члену активу, як краще вирішити певні завдання. При цьому тренеру необхідно було сформулювати у кожного члена активу націленість на суспільні інтереси, відповідальність за прийняття рішень, віру в свої сили та доброзичливе відношення до всіх членів об'єднання. Крім того, займаючи позицію консультанта, тренер надавав можливість кожному члену активу самостійно приймати рішення з метою прояву власної суб'єктності.

Отже, намагання тренера створити актив спортивного колективу (групи, команди) без проведення відповідної роботи відразу після заснування громадської організації (вибрати відповідальних та розподілити обов'язки відповідно запропонованих нами секторів школи активу) не приведе до успіху. Педагогічно доцільним у цьому плані, було виконання капітаном ГО «Спортивний клуб», якого обрали на загальних зборах всі члени організації, громадських обов'язків за допомогою тренера. Згодом, відповідно до ускладнення завдань життєдіяльності організації, капітан залучав помічників, при цьому делегуючи їм деякі свої громадські обов'язки у вигляді певних доручень. Такий підхід залучення важких підлітків до громадського життя організації надав тренеру можливість приділяти індивідуальну допомогу кожному з них, розвиваючи при цьому суб'єктну позицію важких підлітків та виховуючи у них морально-вольові якості. Надалі, помітивши, що підлітки починають розуміти корисність громадської діяльності з певного напрямку і позитивно сприймати зусилля своїх товаришів при виконанні доручень, тренер запропонував їм виокремити даний напрям у самостійний підрозділ, або сектор, як у нашому випадку, громадської роботи й обрати відповідального (командира). Завдяки такому способу поступово створилися сектори самоуправління громадської життєдіяльності колективу ГО «Спортивний клуб». Однак, слід зазначити, що послідовність створення секторів залежить від виду спорту, контингенту підлітків, виховних завдань тощо. Проте, незважаючи на важливість створення секторів, такий сектор як «Комісія честі» повинен формуватися в останню чергу. Це пояснюється тим, що ефективність роботи даного сектора залежить від прийняття кожним підлітком основних цілей колективу, згуртованості, високого рівня чесності та справедливості у взаємовідносинах. Для того, щоб кожен підліток отримав досвід громадської роботи у різних сферах діяльності ГО «Спортивний клуб», повірив у свої сили, розвинув необхідні морально-вольові якості, що є основою формування його нормативної поведінки, спираючись на основні принципи реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків, ми періодично змінювали виборчий актив. Зміна активу пов'язана ще й з тим, щоб кожен важкий підліток вчився не тільки керувати, але й підкорятися аби не з'являлися так звані «заснайки», які вважають себе природженими керівниками при цьому дивлячись на інших зверху в низ. Зазвичай така позиція, як відомо, приводить до засвоєння подвійних стандартів моралі, а саме: моралі для керованих і моралі для себе, гнучкої та багато дозволеної.

Таким чином, при виборі та вихованні школи активу, тренери, як керівники спортивного колективу ГО «Спортивний клуб» дотримувалися ряду ключових положень. Зокрема, по-перше, необхідним є через систему довгострокових завдань і громадських доручень забезпечити педагогічно доцільну черговість функцій керівництва і підпорядкування. По-друге, розширяти актив поступово, долучаючи до цієї діяльності всіх членів колективу, щоб кожен навчився відповідально відноситися до дорученої справи, отримав позитивний досвід у виконанні громадських обов'язків, повірив у себе. При цьому головним завданням є пробудження громадської активності у кожного члена об'єднання, що забезпечило суб'єктність кожного важкого підлітка у громадській та фізкультурній діяльності, тим самим сприяло досягненню вищого рівня розвитку колективу.

Отже, слід зазначити, що психологічна і методична готовність тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей стає можливою при володінні ними знаннями щодо принципів, методів та прийомів застосування особистісно орієнтованого підходу в процесі занять фізичною культурою; особливостей формування фізичного самовиховання дітей та підлітків; специфіки виховуючих суб'єкт-суб'єктних відносин педагогів і учнів у теорії та практиці фізичного виховання. При цьому тренери повинні вміти: знайти, підтримати, розвинути індивідуальність своїх вихованців; виховувати механізми самореалізації, самозахисту, самовиховання, необхідні для становлення особистості; формувати суб'єктність учнів у процесі фізкультурної діяльності.

Список використаних джерел

- Кристочук, Т. Є. (2023). Виховання «важких підлітків»: особливості надання індивідуальної педагогічної допомоги. *Гуманітарний форум*, 1, 1, 22-27. Взято з <https://humanitarian.com.ua/index.php/human/article/view/6>

- Тараненко, І. В. (2017). Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. (Дис. канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.
- Федорченко, Т. Є. (2015). Активні методи корекційного впливу в роботі з важковиховуваними підлітками. В кн. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наук. праць* (Вип. 13, Кн. 2, с. 23-33). Київ.

References

- Fedorchenko, T. Ye. (2015). Aktyvni metody korektsiinoho vplyvu v roboti z vazhkovykhovuvanyu pidlitkamy [Active methods of correctional influence in the work with difficult to educate adolescents]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Theoretical and methodological problems of upbringing of children and student youth: a collection of scientific works]: zbirnyk nauk. prats* (Is. 13, Book 2, pp. 23-33). Kyiv [in Ukrainian].
- Krystopchuk, T. Ye. (2023). Vykhovannia "vazhkykh pidlitkiv": osoblyvosti nadannia indyvidualnoi pedahohichnoi dopomohy [Raising "Difficult Teenagers": Peculiarities of Providing Individual Pedagogical Assistance]. *Humanitarnyi forum [Humanitarian forum]*, 1, 1, 22-27. Retrieved from <https://humanitarian.com.ua/index.php/human/article/view/6> [in Ukrainian].
- Taranenko, I. V. (2017). *Osobystisno oriientovanyi pidkhid do vykhovannia vazhkykh pidlitkiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Personality-oriented Approach to the Education of Difficult Adolescents in the Process of Physical Education]*. (Doktoral dis.). Pavlo Tychnyna Uman State Pedagogical University, Uman [in Ukrainian].

TARANENKO I.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF A PERSONALLY ORIENTED APPROACH IN EDUCATING MORAL AND WILL-POWERED QUALITIES OF DIFFICULT ADOLESCENTS IN THE PROCESS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS ACTIVITIES

The article considers the current problem of educating moral and volitional qualities in difficult adolescents through the implementation of a personality-oriented approach in physical education and sports activities. It is noted that difficult adolescents are a social category with deviant behavior, low self-esteem and problems of social adaptation. The emphasis is on the need to form in them such qualities as responsibility, endurance, discipline and self-control.

Special attention is paid to the role of the coach, his professional training and methodological readiness to work with this category of adolescents. Key methodological requirements are outlined, including: taking into account the individual characteristics of adolescents, creating a favorable emotional environment, encouraging physical activity, correcting behavior through daily self-control and supporting a positive "I-concept".

The multifaceted role of the coach as a mentor, educator and organizer is revealed. The methodology for creating subject-subject interaction between the coach and adolescents is detailed, including the formation of an asset in sports teams. The importance of gradually involving adolescents in social activities in order to cultivate moral and volitional qualities is noted.

The article proposes approaches that contribute to the effective work of a coach with difficult adolescents, and identifies prospects for further research in this area.

Keywords: *difficult adolescents, moral and volitional qualities, physical culture, personality-oriented approach, subject-subject interaction, methodological requirements.*

Стаття надійшла до редакції 11.10.2024 р.